

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXI

*FAKÜLTENİN KURULUŞUNUN 40.
YIL ÖZEL SAYISI*

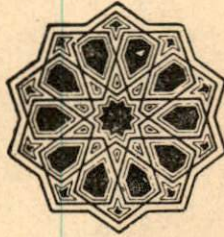
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXI

FAKÜLTENİN KURULUŞUNUN 40.
YIL ÖZEL SAYISI

*Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu
Yazarlarına aittir.*

SUNUŞ

Ankara Üniversitemiz 1946 yılında kurulduğundan bu yana pekçok fakülte, enstitü ve yüksekokulla yoğun bir şekilde faaliyetini sürdürmektedir. Üniversitemize 1949 yılında katılan ve en eski fakültelerimizden biri olan İlahiyat Fakültemiz, Erzurum Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesinin kurulmasına kadar bütün Türkiye üniversitelerinin tek İlahiyat Fakültesi olarak kaldı. Daha sonra İslam Enstitülerinin üniversitelere bağlanarak fakülteleşmeleri sonucu, bugün dokuz ayrı İlahiyat Fakültesi bulunmaktadır. Bununla birlikte Ankara Üniversitemizin İlahiyat Fakültesi, hem eski Yüksek İslam Enstitülerine öğretim elemanı vermiş, hem yeni İlahiyat Fakültelerine öğretim üyesi yetiştirmiş ve yetiştirmekte oluşu ile ana fakülte özelliğindedir.

Bu yıl (1989) 40. kuruluş yıldönümünü kutladığımız İlahiyat Fakültemiz yurtiçi faaliyetlerinin yanısıra, İslam Üniversiteler Birliğinin üyesi olarak, İslam araştırmaları alanına katkılarda bulunduğu gibi müslümanlarla hıristiyanlar arasındaki diyaloga yönelişlerde de etkili olmaktadır.

Papalık Gregorienne Üniversitesi ile Üniversitemiz arasında 1986 yılında yapılmış anlaşma ile öğretim üyesi değişiminde bulunuyoruz, ortak seminerler düzenliyoruz. Ortak araştırma projeleri hazırlamayı ve belki bir ortak yayına girmeyi düşünüyoruz. Mayıs 1989'da "Müslüman-Hıristiyan İlahiyat Eğitiminin Sorunları ve İşbirliği" konulu ilk seminer Roma'da yapıldı. Önümüzdeki yılın Mayıs ayında ikinci semineri Ankara'da düzenleyeceğiz. Konu "Tarih Boyunca Din, Kültür ve Tolerans" olacak. Gregorienne Üniversitesi, Rektörleri başkanlığında 12 kişilik bir profesör grubu ile katılacaklar.

Üniversitemizin, Avrupa ülkelerinin üniversiteleriyle olan bilimsel işbirliği anlaşmalarından İlahiyat Fakültemizi ilgilendirenlerden biri

de Almanya'nın Bamberg Üniversiteleri ile İlahiyat Fakültemiz arasındaki Din Eğitimi ortak çalışma girişimidir.

İlahiyat Fakültemiz "din meselelerinin sağlam ve ilmî esaslara göre incelenmesini mümkün kılacak, mesleki bilgisi kuvvetli, düşünüşte ihatalı din adamları yetiştirmek" amacına uygun olarak çalışmalar yapmaktadır.

40. yılının, ülkemize ve mensuplarına hayırlı olmasını, otuz küsur yıldır çıkmakta olan ve yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da aranan bir bilimsel kaynak olan derginin daha nice yıllar çıkmasını dilerim.

Prof. Dr. Necdet SERİN
Ankara Üniversitesi Rektörü

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa
Prof. Dr. Necdet SERİN (Rektör) : Sunuş	III
İçindekiler	V
Doç. Dr. Münir KOŞTAŞ: <i>Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi</i>	1
Prof. Dr. Hayrani ALTINTAŞ: <i>Psikoloji Sözlüğü Üzerine Dene- me II</i>	29
Prof. Dr. Hayrani ALTINTAŞ: <i>Tasavvuf</i>	73
Prof. Dr. Beyza BİLGİN: <i>Atatürk ve Türk Kadını</i>	85
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU: <i>Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar</i>	95
Prof. Dr. İbrahim A. ÇUBUKÇU: <i>Şair Rıza Tevfik Bölükbaşı ve Felsefi Düşüncesi</i>	137
Prof. Dr. İsmet KAYAOĞLU: <i>Mevlana'nın Çağdaş Derviş Ta- rikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri</i>	147
Doç. Dr. Mehmet BAYRAKTAR: <i>Is There A Methodology In The Qur'an For The Natural Sciences?</i>	157
Doç. Dr. Salih AKDEMİR: <i>Müsteşriklerin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (SAV)'e Yaklaşımları</i>	179
Doç. Dr. Sabri HİZMETLİ: <i>Osmanlı Devrinde Cezayirde Gelişen Bilim ve Kültürün Genel Bir Değerlendirmesi</i>	211
Doç. Dr. Sabri HİZMETLİ: <i>Un Auteur Turc Contemporain İsmail- Hakkı İzmirli (1868-1946)</i>	231
Doç. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK: <i>Belgelerin Işığında Türk-Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış</i>	245

	<u>Sayfa</u>
Yrd. Doç. Dr. Münir ATALAR: <i>Türklerin Kâbe'ye Yaptığı Ekonomik Yardımlar</i>	261
Yrd. Doç. Dr. Ruhi KALENDER: <i>Ruh Hastalıkları Tedavisinde Musiki</i>	271
Bekir DEMİRKOL: <i>Vaizlerin Ehliyetleri ve Mesleğe Yatkınlıkları Üzerine Deneysel Bir Çalışma</i>	283
Dr. Ahmet AKBULUT: <i>Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi</i>	331
Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: <i>İstisna Akdinin Mahiyeti ve Unsurları</i>	348
Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: <i>İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları</i>	367
Dr. Mustafa KILIÇ: <i>İslâm Kültür Tarihinde Mûsiki. Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar</i>	399
Ar. Gör. Mustafa ERDEM: <i>Câhız ve "El-Muhtar Fî'r-Redd Ala'n-Nasara" İsimli Risâlesi</i>	454
İ.A. Heinz KLAUTKE: <i>Federal Almanya ve Batı-Berlin'de Müslüman Türkler</i>	475
 Kitap Tanıtımı:	
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU: <i>Ahmet Salih Muhâyirî, Tefsiru Süfyân b. Uyeyne, (et-Tab'atu'l-Ûlâ) 1403/1983.s. 438</i> ...	487
Dr. Ali YILMAZ: <i>Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü</i>	491

ŞAIR RIZA TEVFIK BÖLÜKBAŞI VE FELSEFİ DÜŞÜNCESİ

Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Hayatı ve Eserleri:

Rıza Tevfik Bölükbaşı, Cısr-i Mustafa Paşa'da 1868'de doğdu. Babası kaymakamlık görevlerinde bulunmuş Hoca Mehmet Tevfik Efendidir.

Rıza Tevfik, İstanbul'da Alyans Yahudi okulunda, İzmirde Ermeni okulunda ve yine İstanbul'da Galatasaray Lisesi'nden okudu. Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra Mekteb-i Mülkiye'ye kaydoldu. Ancak öğrenci iken bir dergi çıkarmağa girişmesinden ötürü bu okuldan koğuldu. Daha sonra tıbbiye okuluna kaydoldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ilişki içinde olduğundan okul yönetimi ile başı derde girdi. Bir süre okuldan uzaklaştırılmışsa da tahsiline devam etti. 1899'da diploma almağ başardı. Görevine gümrük idaresinde doktorluk yaparak başladı. 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkin üyesi oldu.

1908 yılında İkinci Meşrûtiyet'in ilânı sıralarında Selim Sırrı Ter-can'la birlikte Hareket Ordusu'na yardım etti. Halkı coşturmağ çalıştı. Bir ara spor hocalığı yaptı. Edirne'den Milletvekili seçildi. Daha sonra İttihat ve Terakki Partisi'yle arası açıldığından muhalifler tarafına geçti. 1912'de Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne girdi. Mütarekeden sonra Damat Ferit Paşa kabinesinde Milli Eğitim Bakanlığı ve Danıştay başkanlığı yaptı. 1920 yılında barış heyetine katılarak Sevr barışına imza attı. Onun bu tutumu hocası olduğu Darülfünun öğrencilerinin tepkisine yol açtı. Anadolu'daki kurtuluş savaşına karşı olduğu için gençlik ayaklanmış ve Rıza Tevfik, Üniversitedeki görevinden 1921'de çekilmek zorunda kalmıştır. Kurtuluş savaşını, Milli Kuvvetler kazanınca 1922'de yurt dışına kaçan Rıza Tevfik, 20 yıl kadar Ürdün ve Lübnan'da kalmıştır. 1938'de genel af çıkmış, Rıza Tevfik 1943 yılında yurda dönmüş ve 1949 yılında ölmüştür.

Felsefeyi yurdumuzda esaslı olarak ilk tanıtanlardan olan Rıza Tevfik, aynı zamanda tanınmış bir şairdir.

Rıza Tevfik, ilk yazılarını Malumat Dergisi'nde yazmış, daha sonra Servet-i Fünûnuncu yazarlar arasına karışmış, Cavit ve Ahmet Şuayp'la birlikte Ulum-u İctimaiyye dergisini çıkartmıştır. Rıza Tevfik'in Edebiyat-ı Umumiye, Düşünce ve Bilgi dergilerinde de yazıları çıkmıştır.

Kendisi bazı yazılarında feylosof imzasını kullanmaktan hoşlanırdı. Şiirleri dikkatle izlenirdi. Şürde başlangıçta aruz veznini kullanmış, Meşrûtiyet'ten sonra hece veznini tercih etmiştir. Özellikle felsefî şiirleri dikkati çekicidir. Şiirlerini Serâb-ı Ömrüm adlı eserinde toplamıştır. Peyam-ı Sabah'da edebî yazıları yayımlanmıştır¹.

Başlıca eserleri şunlardır: Felsefe Dersleri, Mufassal Kamus-ı Felsefe (iki cildi basılmıştır), Abdülhak Hamid ve Mülâhazat-ı Felsefiyyesi, Medain Harabeleri (Hüseyn Daniş ile birlikte), Tevfik Fikret, Textes Houroufis, Ömer Hayyam ve Rubailer.

Rıza Tevfik, Osmanlıların son dönemlerinde Türk fikir ve edebiyat hayatında adı sık sık duyulan bir insandır. Felsefe, edebiyat, spor, folklor ve siyasetle uğraşmıştır. Edebiyatla ilgili araştırmalarında bazı yanlışlar yapmıştır. Siyasette yanlış teşhis sonucu Padişahı tutmuş ve Anadolu'daki Kurtuluş Savaşına karşı olmuştur. Bu yüzden yüzellilikler diye bilinen ve bir süre yurda dönmeleri yasaklanan topluluğa dahil edilmiştir. Kendisi yurt dışındayken vatan özlemi çekmiş ve bir şiirinde "uyup şeytana i'raz eyledin Misak-ı Milli'den" dediği gibi siyasi hatasından dolayı pişmanlık duymuştur².

Rıza Tevfik, doğu ve batı kültürünü bilen bir düşünürdü. Geçimsiz, heyecanlı ve iddiacı bir insan olduğundan İstanbul'da bir çok rakip kazandı. Siyasî hayatı istikrarlı değildi. Ancak iyi bir şairdi ve felsefeyi iyi bilir ve güzel anlatırdı. O, Türkiye'de ilk kez Rehber-i İttihad-ı Osmanî okulunda lise düzeyindeki gençlere felsefe dersleri verdi. Ayrıca Darülfünun adıyla bilinen üniversitede estetik ve felsefe okuttu. Millî Eğitim Bakanlığı felsefe terimlerinin açıklanarak sözlük haline getirilmesi görevini ona verdi.

Rıza Tevfik, Felsefe Dersleri adlı eserinde batı felsefesinin inceliklerini tanıttı ve bu kitabına kendi görüşlerini kattı. Türk felsefî düşüncesinin gelişmesine yardımcı oldu³.

1 Bak. Agâh Sırrı Levent, Türk Edebiyatı Tarihi, s. 474-475, Ankara 1988; Hüseyn Cahit Yalçın, Siyasal Anılar, s. 25, 296, İstanbul 1976.

2 Bak. Hilmi Yücebaşı, Filozof Rıza Tevfik (Dr. Adnan Adıvar'ın Feylosof adlı yazısı), s. 52, İstanbul 1978.

3 Bak. Hilmi Yücebaşı, Filozof Rıza Tevfik (Hilmi Ziya Ülken'in, Filozof Rıza Tevfik adlı yazısı), s. 23.

Osmanlıların son dönemlerinde Abdullah Cevdet ve Baha Tevfik gibi yazarlar Batı uygarlığını savundularsa da, felsefeyi derinliğine inceleyen ve doğu düşüncesiyle karşılaştıran Rıza Tevfik olmuştur. Kendisi Bergson'u Türkiye'de tanıtmış, bazan feylosof, bazan da Bacon'un Şakirdi Marifeti diye imza atmıştır. Felsefeyi doğuda şeriatın dışına aktarma cesaretini göstermiştir. Skolastik düşünceye karşı serbest tartışma yolunu seçmiştir. Tutuculuğa karşı olmuş, hurafeleri yermiş ve Tanrı inancını savunmuştur. Türkçe'de felsefe dilinin oluşmasında ve felsefe eğitiminin gelişmesinde onun emeği büyüktür⁴.

Rıza Tevfik ve Felsefi Düşüncesi:

Rıza Tevfik eski filozofların naklettiği gibi hayatı bir panayıra benzetmiştir. Bu panayıra kimisi çıkar sağlamak, kimisi ün kazanmak, kimisi de olayları izlemek ve gerçeği anlamak için gelir. Filozof, çıkar ve şöhret peşinde olmayan ve fakat gerçeği araştıran insandır.

Rıza Tevfik, İlkçağdan beri isim yapmış düşünürlerden yararlanarak felsefenin çeşitli tanımlarını yapmıştır. Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz: "Felsefe, varlığı hattı zatında olduğu gibi bilmektir". "Felsefe, Allah ve insanla ilgili şeylerin bilimidir". "Felsefe ölümü düşünmektir". "Sanatların sanatı, bilimlerin bilimidir". "Bilimlerin birliğidir". "Hariçteki varlıkları öz yapısında olduğu gibi bilmektir". "Sebepleri ve sebep olunanları tanımlamak bilimidir". "Yeterli sebepler bilimidir". "İmkan âlemini mümkün olması dolayısıyla bilmektir". "İlk ilkelere açık olarak istidlal edilen şeylerin bilimidir". "Duyulan ve soyut kalan gerçeklerin bilimidir". "İnsan aklının, zorunlu amaçlarla bilgilerin ilişkilerini araştırması ve saptamasıdır". "Mutlak varlığın bilimidir". "Duyulan gerçeklerle gizli gerçeklerin aynı olduğunu ispat bilimidir"⁵.

Rıza Tevfik bu tanımları çeşitli düşünürlerle göre verdikten sonra hepsinde eksiklikler görüyor⁶. Verilen tarifler bir yandan felsefeye ışık tutmuştur. Ancak başka bir bakımdan eksik kalmıştır. Rıza Tevfik'e göre bu çokluk âleminde birlik aramak felsefe yapmaktır. Ayrıca varlıkların devamlı olarak değişmesi üzerinde düşünmek ve bu değişmelerin ilk sebebini aramak yine felsefe yapmaktır. İnsan zihni kesin ve bağımsız bir ilk sebebe ulaşmıncaya kadar varlığın aşlını aramaktan geri durmaz.

4 Bak. Hilmi Yücebaş, aynı eser (Ord Prof. Hilmi Ziya Ülken'in Rıza Tevfik adlı yazısı) s. 43-44.

5 Bak. Rıza Tevfik, Felsefe Dersleri, s. 16-33, İstanbul 1330.

6 Bak. Rıza Tevfik, Felsefe Dersleri, s. 27.

Bu tür düşünceler de felsefenin işlediği konulardır. İnsan ilk sebebi arayış sırasında evrende bir ahengin varlığının farkına varır. Böylece de her şeyin bir raslantı sonucu meydana gelmediğini kavrar. Her şeye düşünen ve olgun olan bir ilk varlığın sebep olduğunun bilincine varır. Demek ki çoklukta birlik ve çoklukta ahenk görmek bir tür felsefe yapmaktır. Bu yolla insan ilk sebebin varlığını ruhunda okuyor⁷. Bu düşünceden hareketle felsefe ilk olan ve amaç taşıyan sebebin bilimi olarak düşünülebilir.

Rıza Tevfik'e göre insandaki düşünme dış âleme bir anlam verme sonucunu doğurur. İnsan kendi iradesine kıyasen hariçde sebep arar. Sebebler birbirini izler. Sonuçta sonsuzluğa doğru yol alır ve bir ilk sebepte durmak zorunda kalır. Sebep olma fikri öznel bir olaydır. Bir çeşit inançtır. Sebep bizzat hariçte bulunan bir varlık değildir. Hariçte görünenler olaylar zinciridir. İnsan bunlara anlam vererek sebep arar. Böylece de insan iradesinde sebep inancı yerleşir. Olayların zincirleme tekrarlanması bizi sebep aramağa zorlar⁸.

Rıza Tevfik ayrıca ölüm olayının insanı felsefe yapmağa götürdüğü inancındadır. İnsan doğuyor, büyüyor. Nihayet yaşıyor. Beden halden hale giriyor. Ancak insanda canlılık bir süre devam ediyor. Canlılığı müstakil bir cevher olan ruh sağlamaktadır. Ruh bedeni terkedince bir et yığını kalmakta, beden hareket ve faaliyeti sona ermektedir. Acaba ölüm olgusunun anlamı nedir? Ölümden sonra ne olmaktadır? Bütün bunları düşünmek, felsefe yapmaktır.

Rıza Tevfik felsefe yapmakta ölüm olgusunun etkisine önem vermiş, Abdülhak Hamid'in Ölü ve Makber adlı eserlerini temel alarak tahliller yapmıştır⁹.

Rıza Tevfik filozofların öteden beri üzerinde durduğu hayret kavramını da tahlil etmeğe çalışmıştır. İnsanın dış âlem karşısında hayret duyduğunu, bu duygunun onu sebep aramağa yönettiğini belirtmiştir. Öteki canlılarda hayret duygusunun yerini korku almıştır. İnsanda ise korku ve hayret farklı duygulardır. İnsan düşünen bir varlık olduğundan evrendeki düzen ve ahengi gördükçe hayret duygusuna kapılır. İnsan her gün karşılaştığı olaylara alıştığı için hayret etmez, yeni olaylar insanı hayrete düşürebilir. Bu olayların insana zararlı olanları da korku

7 Bak. Rıza Tevfik, Felsefe Dersleri, s. 27-28, 47.

8 Bak. Rıza Tevfik, Felsefe Dersleri, s. 41-42-43.

9 Bak. Rıza Tevfik, Abdülhak Hamid ve Mülâhazat-ı Felsefîyesi, İst. 1334; Rıza Tevfik, Felsefe Dersleri, s. 21, 61-75.

doğurur. Kısacası hayret insana özgü bir olaydır. Kaynağı da düşünme ve dolayısıyla akıldır. İşte bu hayret olgusu da insanı felsefe yapmağa yöneltir¹⁰.

Rıza Tevfik'e göre felsefe ister ölüm olgusundan, ister hayret duygusundan ve isterse şüpheden doğsun temelde varlık üzerinde düşünmeye dayanır. İnsanda doğuştan gerçeği arama merakı vardır. Hayret duygusu, ölümü irdeleme ve bir şeyden şüphe etme gerçeği arama merakını harekete geçirir. Bir şeyi aramak demek, onun varlığına inanmak demektir. İnsan yok olanı aramaz. Var olanı arar. İnsan kendi varlığına da vicdanının içinden gelen olgun bir kanaatla inanır. Bu evrenin varlığında bir sebep vardır. Her şeyin ilk nedeni odur¹¹.

Rıza Tevfik, kendi felsefesine araştırmaları derinleştikçe mistik bir hava vermiştir. O'na göre gerçeğin sırrını araştıran insan zihni, tabii felsefe ile dinin öğretileri arasında düşündükçe ve hakikatı idrakten âciz kaldıkça yorgunluk ve tasa duymuş, neticede ilham onun imdadına yetişmiştir. Böylece de yalnızca insana emanat edilmiş gerçekleri bulmuştur. Bu suretle insan tabii felsefe ile dinin hikmetini birleştirmiştir. Özellikle Tasavvuf erbabı yüksek bir zevk hali olan bu düzeye erişmiştir¹².

Tasavvuf felsefesinde ilâhî aşk önem taşır. Zaten evrenin var olmasında Tanrı'nın kendi zatındaki aşkla tecellisi etken olmuştur. Her şey varlıkta bulunmaktadır. Yüksek gerçekler de varlıktadır. Ancak varlıklar arasında da mertebeler olmuştur. Cansızlar, nebatlar, hayvanlar ve nihayet insanlar varlıkta derece almışlardır. Aşağıdan yukarıya doğru olgunlaşan varlıklar, insanla yüce noktaya ulaşmıştır¹³. Rıza Tevfik, Nietzsche'nin üstün insanı ile tasavvuftaki olgun insan arasındaki farkı da belirtmiştir. Nietzsche'nin üstün insanı, yığın insanımı istediği gibi yönetir ve onu kendinden aşağı görür. Rıza Tevfik'in benimsediği Tasavvuftaki olgun insan ise varlıkta birlik görür. İnsanları da eşit tutar. Esasen evrende var olan her şey Tanrı'nın görünüşünden ibarettir. İnsan ise bu görünüşler içerisinde en büyük isimdir. İnsan bütün varlıkların özetidir. Evren'de var olan her şey özet olarak insanda vardır¹⁴. Yaratılıştta amaç doğada basit unsurlar arasından en güzel vücûdu

10 Bak. Rıza Tevfik, Felsefe Dersleri, s. 51-56.

11 Bak. Rıza Tevfik, aynı eser, s. 83-85.

12 Bak. Abdullah Uçman, Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı İle İlgili Makaleleri (Tasavvuf hakkında) s. 224, Ankara 1982.

13 Bak. Abdullah Uçman, Aynı eser (Keşf ül-Gıta), s. 278-279.

14 Bak. Abdullah Uçman, Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı İle İlgili Makaleleri (İnsanın Uluvv-i Şânı), s. 122-123.

ve değeri taşıyan insanın meydana getirilişidir. Tıpkı ağaçta amacın meyve vermek olduğu gibi. Nasıl meyve kendisine vücût veren ağacın bütün varlığını ve yeteneğini bilmeye kendi içinde taşıyorsa, insan da aynı sebeple ve aynı yetenekle bütün oluşları zatında içerir. Demek ki insan evrenin bir hülâsasıdır. Gerçekte insan ve evren birdir¹⁵.

Rıza Tevfik, felsefesinde bu görüşe o kadar inanmıştır ki devriye türünden bir şiirinde düşüncelerini dile getirmiştir. Büyük Devriye adlı şiirinin bazı dördlüklerini örnek olarak verelim:

Büyük Devriye

Gizli bir nûr idim subh-i ezelde,
Cilveler gösterip A'yâne geldim.
Feyz-i aşk ilhâm eden güzelde,
Kelâm-ı sırridim beyâne geldim.

Ervah-ı ezeli yekvücut idi,
Âşıklar hem sâcid hem mescud idi.
Görünen bu kesret feyz-i cûd idi,
Ben bu cilvegâha bir tâne geldim.

Kendimi gizledim her bir gönülde,
Bin edâ gösterdim bir gonce gülde,
Aşk ile nâlekâr olan bülbülde
Vatan hasretiyle efgâne geldim.

Kalmadım tâ ebed şekl-i müphemde;
Arz-ı cemâl ettim vech-i âdemde.
Ahsen-i takvime erdiğim demde
Erkânı bezeyip insâne geldim.

Her şeyle beraber, her şeyden ayrı,
Gizli ve âşikâr yok benden gayrı.
Kazây-ı ezelde hayr ile şerri
Takdir etmek için viedane geldim¹⁶.

Rıza Tevfik, insanın değerini ve evrendeki birliği "Gel Derviş" adlı şiirinin bazı dördlüklerinde şöyle dile getirmiştir:

Gir gönül şehrine, dolaş bir kerre,
Kıyâs et ne imiş güneşle zerre

15 Bak. Aynı eser (Keş ul-Gıta), s. 280.

16 Bak. Rıza Tevfik, Serâb-ı Ömrüm, s. 277-281, Kenan Matbaası, 1949.

Yalnız sen kâdirsin hayr ile şerre
Şerre mâil isen şeytan sendedir.

Nefsini evvela çıkar aradan,
Bir renge boyanma aktan, karadan
Gönülde berk urur nûr-u yaradan,
Zulmette dolaşma, Yezdân sendedir.

Menbei sendedir feyz-i hayatın,
Gelip giden canlar hep nefehâtın.
Hayrette boğulma, bu kâinâtın
Hepsi bir katredir, Umman sendedir.

Her şeyin varlığı senin özündür.
Kendini çok gören kendi gözündür.
Bu mülke hükmeden senin sözündür,
Kalbim kürsîdir, Sultan sendedir.¹⁷

Rıza Tevfik, varlığın aşlının akılla idrak edilemeyeceğini, aklın insana rehber olup olaylar arasındaki münasebeti arayacağını belirtiyor. İnsan akıyla âlemdeki oluşları ve ahengi hesaba kattıktan sonra hayrete ulaşır. Bunun sonucu olarak da mistik bir ruh hali içinde evrendeki birliği ve insandaki cevheri kavrar. Bu durumda aklın yerini sezgi ve anagörü alır. Bu dereceye yükselen insan vasıta değerler çemberinden kurtulmuştur. Sanat ve felsefenin birleştiği özgür bir alana yükselmiştir. Rıza Tevfik'e göre en büyük ibadet de birliği kavrayarak ahenk ve yüksek duygulara ulaşmaktır. Ona göre İslâm'da "bir saatlik düşünce altmış yıllık ibadetten üstündür" hadisinin kasdettiği anlam bu ruh haline ulaşmaktadır¹⁸.

Rıza Tevfik nefesleriyle zaman zaman Bektaşiliğin inceliklerini dile getirmiştir. Bağnaz düşüncelerin karşısında olmuştur. Onun bu tür şiirlerinin bazı dörtlükleri şöyledir:

Allah eve girmez sırr-ı mutlaktır,
Dört duvara secde kılan ahmaktır.
Haccetmeden maksat gönül yapmaktır,
Sen de be hey nâdan gönül yapsana¹⁹.

Mi'racı anlatma, eşek değilim,
Bildiğin kadar da melek değilim.

17 Bak. Rıza Tevfik, Serâb-ı Ömrüm, s. 274-276.

18 Bak. Abdullah Uçman, anılan eser, (Makam-ı Hayret), s. 312-315.

19 Bak. Rıza Tevfik, Serâb-ı Ömrüm, s. 283.

Günahkâr insanım ördek değilim,
Bu ağır gövdeyle uçamam hocam.

Halka korku verme velvele salıp,
Dünya ve âhîret bu köhne kalıp,
Ben softa değilim cübbemi alıp
İmaret imaret geçemem hocam

Feylosof Rıza'yım dinsiz anlama,
Dini ben öğrettim kendi babama,
Her ipte oynadım canbazım amma
Sırat köprüsünü geçemem hocam²⁰.

Boz yılanı tuttu, çivi yuttu derler
Pirimiz duvarı yürüttü derler
Kerâmet olsa da böyle hünerler,
İnsanlığa yarar bir iş değildir.

Kerâmet umma hiç nefes taşından
Ayrılma insandan, öz kardaşından
Hakkı göremezsin Bağlarbaşı'ndan
Gerçek er sultandır, keşiş değildir.

Hem ervah her yerde var yığın yığın,
Nedir onlarla verip aldığın?
Uzlete mail ol, gönlüne sığın,
Cihan gönül kadar geniş değildir²¹.

Rıza Tevfik'in felsefi düşüncelerinde Tanrı'nın ve âlemdeki oluşların önemli bir yeri olmuştur. Ayrıca o insanî değerlere önem vererek felsefesini zenginleştirmiştir. İnsanı evrenin merkezi ve özü kabul etmiştir. Bağnaz düşüncelere asla sapmamıştır. Hurafelerin ve dini kötüye kullanmanın karşısında olmuştur.

Rıza Tevfik, mutluluk üzerinde de düşünmüştür. Mutluluğun hayal peşinde koşmakla değil, sağlam iradeyle kazanılacağını vurgulamıştır. İnsan iradesiyle hayatı iyi değerlendirdiği ölçüde mutluluğa kavuşur. Akla dayalı iradeyi güçlü tutmayanlar sosyal çevrenin engellerine takılıp üzüülürler. Hülyalar peşinde koşmak irade zayıflığının işaretidir. Elbette mutluluk için, erdem için iyi niyet de şarttır. Tembellik ya da toplumdaki soyutlanmak insanı alçaltır. Bu nedenle insan kendisine gü-

20 Bak. Rıza Tevfik, Serâb-ı Ömrüm, s. 286-287.

21 Bak. Rıza Tevfik, Serâb-ı Ömrüm, s. 289.

venerek yaşamını düzene koymalıdır. Düşünürümüz, oğluna mutluluk tavsiyesi olarak şu dörtlüğü armağan etmiştir:

Tâli'le saadette pazarlık yoktur,
İnsanda irade gibi varlık yoktur.
Sen ömrüne hizmetinle bir kıymet ver,
Oğlum! Sana başka bahtiyarlık yoktur²².

Sonuç:

Rıza Tevfik, Ülkemizde ilk kez, felsefe ders kitabını yazmış ve bu derslerin programını yapmıştır. Hem lisede, hem de üniversitede felsefe okutmuştur. Şiirlerinde felsefe yapmış ve yazılarında felsefeyi savunmuştur. Bir çok makalesine "feylesof" imzasını atmıştır. Doğu ve batı düşüncelerini okumuş ve bunlar arasında karşılaştırmalar yapmıştır. Yeniliğe ve çağdaşlaşmaya taraftar olmuş, ancak tarihi Türk kültürünü de savunmuştur. Siyasî hayatta hatalar yapmış ve bir çok kimseyi karşısına almıştır. Sonunda bazı hatalarını kabul etmek mertliğini göstermiştir. Ondan Türk kültürü için iki önemli miras kalmıştır: 1- Şiirleri, Hece veznindeki şiirleriyle Türk Halk Edebiyatına yön vermiş ve canlılık getirmiştir. 2- Felsefî çalışmaları. Bu çalışmalarıyla felsefeyi sevdirmeye çalışmış, batı felsefesini ülkemizde tanıtmış ve kafaları düşündürmeye çalışmıştır. Doğmatizmin kalıplarını yırtmak istemiştir. Taasubun ve hurafenin karşısında olmuştur.

Gerek şiirlerinde, gerek yazılarında bir tür mistik felsefeyi sevdiğini göstermiştir. Kendi düşüncesinin gelişmesinde ölüm olgusu, hayret duygusu ve nedensellik ilkeleri etken olmuştur. Açık bir felsefî sistem kuramamakla birlikte varlık sorunu üzerinde düşünmüş ve öteden beri bilinen varlıkta birlik felsefesini benimsemiştir. Bu konuyu cesaretle savunarak dinin bazı kalıplardan ibaret olmadığını dile getirmiştir. Türkçe felsefî kavramları açıklayarak vahdet-i vücûd düşüncesini kolay anlaşılır hale getirmiştir. Özellikle bu evrenin, Tanrı'nın, zatının görünüşü olarak değil, kudretinin tezahürü olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır²³.

Rıza Tevfik, varlık felsefesi üzerinde çok durmuş, akıl ile Tanrı'nın varlığının bulunacağını vurgulamış, sezgi ve ilham ile de aklın ötesindeki gerçeklerin yakalanabileceğini belirtmiştir. Hayatının çeşitli dönemlerine ait görüşleri arasında farklar bulunmakla birlikte insana verdiği değer devamlı olmuştur. İnsanı varlığın merkezi ve özeti olarak görmüştür.

22 Bak. Rıza Tevfik Bölükbaşı, Ömer Hayyam ve Rubailerî, sayfa: I, İstanbul, 1945.

23 Bak. Rıza Tevfik Bölükbaşı, Ömer Hayyam ve Rubailerî, s. 86-87.

Sözün özü, Rıza Tevfik'in felsefesinin temel unsurları şu üç esasta toplanabilir:

1- Akıl ile Tanrı'nın varlığı bulunabilir. Ölüm, hayret ve şüphe olguları bizi varlıkta ilk sebebe götürür. Bu da Tanrı'dır.

2- Varlıkta birlik vardır. Her şey Tanrı'nın gücünün görünüşünden ibarettir.

3- İnsan evrenin merkezi ve özetidir. Bu sebeple de âlemin en değerli ve en güzel varlığıdır.